

Márta Faragó

Causale connectieven in het Nederlands

Een descriptieve benadering

*Voor mijn tweedejaarsgroep
Descriptieve grammatica*

1 Inleiding

Causaliteit speelt in onze wereld een uiterst belangrijke rol. In ons dagelijks leven merken we niet hoe vaak we met causaliteit te maken hebben. Sinds Aristoteles die in zijn metafysisch werk van vier verschillende causale verbindingen sprak, staat het onderzoek van dit relatietype constant in het middelpunt van filosofische belangstelling. Het is echter niet alleen de filosoof die een antwoord probeert te geven op de vraag wat de relatie is tussen *oorzaak* en *gevolg*. In elke wetenschappelijke discipline staat dit verband centraal.

De taalkundige houdt zich dus ook bezig met het onderzoek van causale verbanden. Hij of zij probeert een antwoord te geven op de vraag: Hoe verschijnt causaliteit in de taal?

Zijn of haar taak is ook in dit geval vrij problematisch. Ten eerste moeten we beklemtonen dat er in iedere taal middelen ter beschikking staan die causale relaties kunnen uitdrukken. Er is b.v. veel onderzoek gedaan naar het gebruik van *because* in het Engels (b.v. Ford 1994: 531-554) of naar de Duitse connector *weil* (b.v. Pasch 1997: 252-271). Voorbeelden zijn:

- (1) Éva wants to study Dutch, because her boyfriend comes from the Netherlands.
- (2) János muss zum Wörterbuch greifen, weil er das Wort "modder" nicht kennt.

Maar we kunnen ons ook andere middelen voorstellen die causale relaties in taal kunnen weergeven. Vaak gebruiken we (hulp)werkwoorden waarmee we causale gebeurtenissen kunnen beschrijven. Voorbeelden van het gebruik van hulpwerkwoorden in het Nederlands:

- (3) Het Nederlands *doet* velen aan het Duits denken.
- (4) De docent *liet* de studenten een opstel schrijven.

We zien hier dat in voorbeeld (1) en (2) twee zinnen door een connectief met elkaar verbonden zijn en in voorbeeld (3) en (4) is er maar één zin. Deze twee verschillende niveaus noemen we *interclausal* (tekstniveau) resp. *intra-clausal* niveau (zinsniveau) (vergelijk met Stukker e.a. (1999).

Uit de genoemde voorbeelden blijkt dat de in het begin gestelde vraag: Hoe verschijnt causaliteit in de taal? niet zo maar beantwoord kan worden. Als we deze te algemene vraag in twee deelvragen splitsen, is het gemakkelijker te beantwoorden.

Ten eerste moet men zich afvragen: In welke taal worden de causale verbanden onderzocht? Tot nu toe zijn er voorbeelden uit drie min of meer naast verwante Germaanse talen genoemd. Causale middelen vinden we in elke taal, maar deze middelen zijn verschillend en hebben ook verschillende functies. In dit stuk wil ik me graag bezighouden met het Nederlands.

Ten tweede moet men het onderwerp verder inperken. Stukker e. a. (1999) argumenteren voor een gemeenschappelijk onderzoek op het zins- en het tekstniveau, in dit korte overzicht wil ik me echter concentreren op het tekstniveau.

De centrale vraag van dit stuk formuleer ik als volgt: Wat zijn de meest gebruikelijke causale connectieven van het moderne Nederlands en hoe wordt hun functie beschreven in Nederlandse grammatica's?

In dit artikel wil ik behalve de beschrijvingen van Nederlandse grammatica's ook het recente internationale onderzoek op dit gebied behandelen. Verder wil ik zelf graag enkele vragen stellen die bij mij opgekomen zijn tijdens de bestudering van dit onderwerp.

2 Achtergrond van het onderzoek

Neerlandici die zich bezig houden met de bestudering van de functie van causale connectieven staan altijd voor de klassieke vraag: Wat zijn de bronnen van mijn onderzoek?

De taalkundige kan zin toevlucht nemen tot zijn eigen grammaticaaliteitsoordelen. Hij of zij vraagt zich in dit geval af welke connectieven hij of zij in een bepaalde context gebruikt en probeert deze selectie te verklaren. Hij of zij kan ook met een voorgegeven corpus werken. Dan worden zinnen die ooit door moedertaalsprekers in spontane spreek- of schrijfsituaties zijn geproduceerd de basis van zijn of haar onderzoek.

In deze eerste twee genoemde gevallen is de taalkundige een moedertaalspreker. Wat gebeurt echter als de niet-moedertaalsprekende taalkundige interesse heeft om de causale connectieven van een vreemde taal te leren kennen? Hij of zij gaat vanuit zijn of haar moedertaal uit en kijkt naar uitdrukkingsmogelijkheden van causaliteit. Om die ook in de vreemde taal te kunnen bestuderen, neemt hij of zij dan een grammatica. In paragraaf 3 worden als basis de beschrijvende methodes van de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* en die van de *Nederlandse grammatica voor anderstaligen* genomen en onderzocht. De ANS probeert de causale verbindingen in het modern Nederlands vanuit een descriptieve invalshoek vooral voor moedertaalsprekers te beschrijven. De *Nederlandse grammatica voor anderstaligen* is, zoals het ook uit de titel blijkt, bedoeld voor NT2- en NVT-leerders. Er zijn echter sommige tekortkomingen ten opzichte van de causale connectieven in beide grammatica's te bemerken die zowel voor de moedertaalspreker als voor de Nederlands-als-vreemde-taal-verwerver problemen kunnen opleveren.

3 Neven- en onderschikken

Zoals ik in de inleiding al geformuleerd heb, concentreer ik me in dit korte overzicht op het zinsniveau. Dit betekent dat er zinstypes zoals (1) en (2) onderzocht worden. Voordat we de functie van de causale connectieven beschrijven, moeten we echter naar de verhouding tussen de zinnen kijken. We bekijken daarbij zinnen die of door een nevenschikkende of door een onderschikkende operatie zijn ontstaan.

In de *ANS* vinden we de volgende definitie van nevenschikking:

"NEVENSCHIKKINGEN zijn constructies bestaande uit twee of meer taalelementen (woorden of groepen van woorden, waaronder ook zinnen) die een reeks van (zonder meer) naast elkaar geplaatste, gelijkwaardige leden vormen, en die door (nevenschikkende) voegwoorden of reeksvormers verbonden zijn of althans verbonden kunnen worden." (p. 1140)

Uit de definitie blijkt dat de leden van de nevenschikking ook afzonderlijk als geheel moeten kunnen fungeren. Als de leden zinnen zijn dan kunnen twee zinnen met een voor-pv of twee zinnen met een achter-pv nevenschikkend verbonden worden. Een bijzin en een hoofdzin zoals in (5) kunnen in het algemeen niet gecombineerd worden.

- (5) *Omdat hij na het eerste studiejaar gezakt is en hij kon met zijn studie Nederlands niet doorgaan.

De *ANS* maakt een verschil tussen "gewone" en "bijzondere" vormen van nevenschikking. "Gewone" nevenschikkende voegwoorden en reeksvormers zijn b.v. *en, of, maar en noch-noch, zowel-als, evenmin-als* enz. Voor deze kleine studie zijn echter deze "bijzondere" vormen van nevenschikking van belang. Deze zijn b.v. *en, of, maar*, maar ook de causale connectieven *want* en *dus*. In deze classificatie kunnen dus sommige voegwoorden zowel "gewoon" als "bijzonder" gebruikt worden. De *ANS* geeft echter geen antwoord op de vraag waarom deze laatste groep voegwoorden "bijzonder" genoemd worden. Dit is mijn eerste kritiekpunt. Nietgemotiveerde classificatie zou in een grammatica moeten worden vermeden. Volgens mij is de basis van de classificatie de nevenschikkende functie van het (causale) connectief. Overigens wordt het verschil tussen "gewone" en "bijzondere" voegwoorden in de *Nederlandse grammatica* ook niet gemaakt (p. 182).

Onderschikkende voegwoorden verbinden twee syntactisch ongelijks-oortige elementen. Deze elementen noemen we rompzin en bijzin. Onderschikkende voegwoorden zijn b.v. *dat, of, om* enz. De *ANS* noemt ze ook 'grammatisch verbindend' (p. 546). Andere voegwoorden worden naar de aard van het verband dat ze leggen benoemd: voegwoorden van tijd, voegwoorden van causaliteit, enz.

De onderschikkende voegwoorden van causaliteit zijn b.v. *omdat*, *doordat*, *aangezien*, *daar*, *vermits*, *door*, *met*, *dat* en enkele niet meer gebruikelijke vormen als b.v. *dewijl*, *doordien*, *naardien*, *nademaal*, *overmits*, *wijl*. Vaak beschrijft men *omdat* als redengevend en *doordat* als oorzaakaanduidend. Soms is het echter vrij moeilijk een verschil te maken tussen reden en oorzaak, omdat er in enkele contexten alle twee interpretaties mogelijk zijn. Voor dit onderzoek is echter *omdat* van belang. Enerzijds wordt het door moedertaalsprekers in spontane spreeksituaties zowel als redengevend als oorzaakaanduidend gebruikt, anderzijds is het het meest frequente causale connectief (*ANS* p. 555). In punt 3.1. volgt er een analyse van het nevenschikkende *want* en het onderschikkende *omdat*.

3.1 Het nevenschikkende *want* en het onderschikkende *omdat*

In dit punt worden vooral de vergelijkende methodes van de *ANS* als basis genomen. Vanwege plaatsgebrek worden er echter de belangrijkste aspecten uitgehaald (vergelijk met paragraaf 26.4). *Want* en *omdat* worden in de literatuur "achterwaarts" genoemd. De connectief *want* gebruiken we b.v. in de nevenschikkende verbinding van volgende zinnen:

- (6) Zsolt blijft in de bibliotheek van de vakgroep Nederlands.
- (7) Het sneeuwt.
- (8) Zsolt blijft in de bibliotheek van de vakgroep Nederlands, want het sneeuwt.

(6) en (7) zijn gelijkwaardige taalelementen. Het tweede taalelement (lid) van de zin is een verklaring voor het "in de bibliotheek blijven". In de door *want* ingeleide elementen kunnen een motief, een reden, een oorzaak enz. genoemd worden. Als (7) in de gesproken taal voorkomt, wordt het tweede taalelement voorafgegaan door een min of meer duidelijke pauze. In geschreven taal gebruiken we hier een komma.

De inhoud van (8) kunnen we echter ook weergeven met (9):

- (9) Zsolt blijft in de bibliotheek van de vakgroep Nederlands, omdat het sneeuwt.

In (9) vinden we niet meer twee gelijkwaardige taalelementen. Het is een samengestelde zin met de volgende structuur:

- (6') Zsolt blijft in de bibliotheek van de vakgroep Nederlands. – rompzin
 (7') Omdat het sneeuwt. – bijzin

De bijzin is afhankelijk van de hoofdzin. Met grammatische termen noemen we (7') een *bepaling van causaliteit*. Deze bepaling kan echter ook minder zelfstandig zijn.

Bekijken we voorbeeld (10). Hier wordt *omdat* zonder komma geschreven, in gesproken taal hoort men hier geen pauze. Door dit klein verschil verandert ook de betekenis van de zin.

- (10) Zsolt blijft in de bibliotheek van de vakgroep Nederlands omdat het sneeuwt.

Als we slechts de uitspraken (8) en (9) met elkaar vergelijken, kunnen we gemakkelijk van twee zinnen spreken die dezelfde inhoud weergeven. Ook de *ANS* maakt gebruik van negatieve zinsvoorbeelden om te laten zien dat er in het gebruik van *want* en *omdat* echter een verschil zit (vergelijk met p. 1543).

- (11) Zsolt blijft niet in de bibliotheek van de vakgroep Nederlands, want het sneeuwt (en hij wil niet nog urenlang wachten).
 (12) Zsolt blijft niet in de bibliotheek van de vakgroep Nederlands, omdat het sneeuwt (en hij wil niet nog urenlang wachten).
 (13) Zsolt blijft niet in de bibliotheek van de vakgroep Nederlands omdat het sneeuwt (maar omdat hij de literatuurlijst wil doorlezen).

Het verschil in gebruik veroorzaakt een verschil in betekenis. In (11) en (12) blijft Zsolt niet in de bibliotheek, in (13) blijft hij wel in de bibliotheek. In de genoemde voorbeelden is uiteraard ook de vorm van de ontkenning (zinsontkenning resp. partiële negatie) van belang.

De omdat-zin in (13) – voorafgegaan door *niet* – kan ook op de eerste zinsplaats staan. Hij kan ook worden omschreven met een voorzetselconstituent.

- (14) Niet omdat het sneeuwt blijft Zsolt in de bibliotheek van de vakgroep Nederlands.
- (15) Zsolt blijft niet vanwege de sneeuw in de bibliotheek van de vakgroep Nederlands.

In gesproken taal komt vaak voor dat we *want* gebruiken wanneer we voor onze uitspraak en niet voor de inhoud van deze uitspraak een verantwoording willen geven. In dit geval spreken we van conversationele of interactionele relaties (Pander Maat & Sanders 1995).

- (16) De tweedejaars moeten in de literatuurcolleges alles in het Nederlands lezen. Want dat wilden jullie toch vragen.

In dit geval kan *want* niet worden vervangen door *omdat*. Dat zou slechts met een soort omschrijving mogelijk zijn.

- (17) Ik vertel jullie dat de tweedejaars in de literatuurcolleges alles in het Nederlands moeten lezen, omdat jullie dat wilden vragen.

Een met (17) vergelijkbaar ander voorbeeld is ook (19). Hier wordt een verklaring daarvoor gegeven waarom de spreker zich tot de hoorder richt.

- (18) Hebben de beginners problemen met de uitspraak van het Nederlands? Want jij zit ook in die groep.
- (19) Ik vraag j^ó of de beginners problemen met de uitspraak van het Nederlands hebben, omdat jij ook in die groep zit.

In de *ANS* worden deze functies van de twee genoemde voegwoorden gedetailleerd beschreven en de kennis van deze gebruiksmogelijkheden is heel belangrijk zowel voor moeder- als voor niet-moedertaalsprekers. In de *Nederlandse grammatica* wordt het verschil tussen *want* en *omdat* vrij kort behandeld. Het wordt beklemtoond dat in *want*-zinnen zowel oorzaak als gevolg genoemd moeten worden en dat men op een *waarom*-vraag altijd een *omdat*-antwoord moet geven (p. 190).

We vinden echter in geen van de beide grammatica's verwijzingen naar het abductieve gebruik van deze voegwoorden. Zowel de moedertaalspreker als de vreemdetalige komen zulke zinnen in de dagelijkse conversatie vaak tegen. Om dit ook door een voorbeeld te illustreren

kunnen we de volgorde van onze uitgangszinnen (6) en (7) omdraaien en zeggen:

- (20) Het sneeuwt, want Zsolt blijft in de bibliotheek van de vakgroep Nederlands.

In dit geval kunnen we het nevenschikkende *omdat* niet gebruiken:

- (21) ?? Het sneeuwt, omdat Zsolt in de bibliotheek van de vakgroep Nederlands blijft.

Aan het eind van dit punt wil ik graag de vorm van de redenering aangeven. Het zal namelijk van belang zijn ook voor de vergelijkende analyse van de connectieven *dus* en *daarom* in punt 3.2. Voor zinnen (8) en (9) geldt:

Aanname 1: Als *a*, dan *b* (als het sneeuwt, dan blijft Zsolt (graag) in de (warme) bibliotheek)

Aanname 2: *a*

Conclusie: *b*

Voor aanname 1 is onze kennis van de wereld nodig. Aanname 2 is eigenlijk een feit uit de wereld. Deze redenering van oorzaak naar gevolg noemen we *deductief*. In zin (20) is dezelfde algemene regel (aanname 1) gegeven. Deze redenering van een gevolg naar een oorzaak noemen we *abductief*.

De deductieve relatie kan dus zowel met *omdat* als met *want* worden uitgedrukt. In de abductieve relatie kan echter alleen *want* gebruikt worden. Hier volgt dus mijn tweede kritiekpunt. We moeten niet alleen een verschil maken tussen het nevenschikkende *want* en het onderschikkende *omdat* zonder komma, maar ook tussen het deductieve en het abductieve gebruik van de connectieven.

3.2 Het nevenschikkende/ voegwoordelijk bijwoord *dus* en het voornaamwoordelijk bijwoord *daarom*

Er wordt vaak een verschil gemaakt tussen *dus* als voegwoord en *dus* als voegwoordelijk bijwoord. Tussen deze twee functies bestaat er geen

semantisch maar wel een syntactisch verschil. *Dus* als voegwoordelijk bijwoord veroorzaakt inversie in de zin (*ANS* p.1550).

Met een eenvoudige operatie kunnen we uit (8) een nevenschikkende zin maken:

- (8) Zsolt blijft in de bibliotheek van de vakgroep Nederlands, want het sneeuwt.
- (22) Het sneeuwt, dus Zsolt blijft in de bibliotheek van de vakgroep Nederlands. (*dus* als nevenschikkend voegwoord)
- (22') Het sneeuwt, dus blijft Zsolt in de bibliotheek van de vakgroep Nederlands. (*dus* als voegwoordelijk bijwoord)

De *ANS* werkt ook met deze operatie. De functie van de conjunctieven *want* en *dus* wordt met elkaar vergeleken. In (16) was er sprake van conversationele of interactionele relaties. In (23) is de een eenvoudige operatie echter niet meer uit te voeren.

- (23) *Jullie wilden toch vragen in welke taal de tweedejaars in de literatuurcolleges moeten lezen. Dus alles moeten ze in het Nederlands lezen.

Ook de functie van *want* in (18) is niet te vervangen door *dus* in (24).

- (24) *Jij zit ook in de beginnersgroep. Dus hebben ze problemen met de uitspraak van het Nederlands?

De onmogelijkheid van de operatie is te verklaren met het feit dat het connectief *want* "achterwaarts" en het connectief *dus* "voorwaarts" is. In het derde punt van kritiek stel ik een andere systematische vergelijking voor. De functie en het gebruik van *dus* kan beter worden vergeleken met die van het voornaamwoordelijk bijwoord *daarom*. *Dus* en *daarom* zitten in dezelfde richting van redeneren, ze zijn "voorwaarts".

Aan het gebruik van *daarom* in het moderne Nederlands wordt in de grammatica's erg weinig aandacht besteed, hoewel ons dit connectief al in de allereerste fase van de verwerving van het Nederlands tegenkomt. *Daarom* wordt in de *ANS* slechts op één plaats vermeldt als één mogelijke vorm van *bepaling van causaliteit*.

(25) Daarom ga ik er nooit meer heen. (p. 1206)

Pander Maat en Sanders maken ons opmerkzaam op het feit dat *daarom*, *dus* en *daardoor* in het Eindhovens corpus de drie meest frequente voorwaarts causale connectieven zijn (p. 351). Daarom(!) is het verbluffend dat de functie en het gebruik van *daarom* in de grammatica's van het modern Nederlands niet beschreven wordt. In de *Nederlandse grammatica voor anderstaligen* zijn er ook slechts twee verwijzingen naar het gebruik van *daarom*. In een paragraaf over verbindende adverbia vinden we de volgende voorbeeldzinnen.

(26) Ik moet hard werken; daarom kan ik niet met je mee naar de bischoop. Hij wil contact met de mensen, daarom leert hij de taal van het land.

(27) Ik ga niet mee, omdat ik moet werken. – Ik moet werken, daarom ga ik niet mee. (p. 193)

In deze grammatica wordt ook benadrukt dat er tussen de onderschikkende conjunctie *omdat* en het verbindend adverbium *daarom* geen betekenisverschil bestaat, maar wel een verschil in de constructie (idem.).

Aan het eind van punt 3.1 was er al sprake van een specifiek maar vaak optredend gebruik van causale connectieven. Dit was het abductieve gebruik. Bekijken we volgende voorbeeldzinnen:

(28) De bus heeft vertraging; daarom zal Mariann te laat op haar diplomauitreiking verschijnen.

(29) De bus heeft vertraging; dus zal Mariann te laat op haar diplomauitreiking verschijnen.

(30) ?? Mariann is te laat op haar diplomauitreiking verschenen; daarom zal de bus wel vertraging gehad hebben.

(31) Mariann is te laat op haar diplomauitreiking verschenen; dus zal de bus wel vertraging gehad hebben.

Verhagen (2001) heeft het schema van het gebruik van *daarom* als volgt beschreven. In het eerste deel wordt een oorzaak genoemd, dan volgt *daarom* en dan wordt in het tweede deel een gevolg genoemd. Het gebruik van *dus* kan ook met een schema worden weergegeven. Een gegeven dat in deze zinnen eerst wordt genoemd wordt met een conclusie door *dus* verbonden. In (28) en (29) is eerst een oorzaak genoemd die eigenlijk ook als een gegeven uit de werkelijkheid opgevat kan worden. In

(30) kan men *daarom* niet meer gebruiken, omdat hier eerst het gevolg genoemd is.

4 Samenvatting

In dit artikel probeerde ik een kort overzicht te geven van een mogelijkheid in het Nederlands om causale verbanden uit te drukken, namelijk het gebruik van causale connectieven.

Ik wilde demonstreren dat de beschrijvingen van causale connectieven zowel in de *ANS* als in de *Nederlandse grammatica* vaak problemen voor NVT-leerders kunnen opleveren. In beide grammatica's wordt uitgegaan van het deductieve gebruik van connectieven en de abductieve gebruiksmogelijkheden worden niet eens vermeld. Meer dan verwonderlijk vond ik ook het feit dat het connectief *daarom* in de genoemde grammatica's nauwelijks behandeld wordt.

Als conclusie uit punt 3.1 en 3.2 kan getrokken worden dat de betekenis van *want* met die van *dus* en de betekenis van *omdat* met die van *daarom* vergeleken kan worden. Met deze methode kan in het grammatica-onderwijs het gebruik van causale connectieven geïllustreerd worden.

Hoewel ik in dit overzicht van de causale connectieven slechts het Nederlands wilde bestuderen, zou een contrastieve analyse in de drie grootste Germaanse talen – in het Duits, in het Engels en in het Nederlands – een interessante studie kunnen zijn.

Met de voorbeeldzinnen probeerde ik ook ons leven in de vakgroep te illustreren. Niet alleen het wetenschappelijk onderzoek, maar ook de studenten staan bij ons in het middelpunt.

*Het is niet eenvoudig om de vraag te beantwoorden waarom in Debrecen zo veel studenten Nederlands willen studeren, **want** hun motivatie kan heel erg verschillend zijn.*

*Het leven van de eerstejaars is niet gemakkelijk, **omdat** ze in juni een moeilijk eindexamen moeten afleggen.*

*In de volgende vier semesters moeten ze erg veel studeren, **daarom** zitten ze niet alleen in de bibliotheek als het sneeuwt.*

*Alle vierdejaars zijn op de diplomauitreiking op tijd verschenen; **dus** zal hun bus waarschijnlijk geen vertraging gehad hebben.*

Bibliografie

- Algemene Nederlandse Spraakkunst* (Band 1 en Band 2), Groningen, Martinus Nijhoff 1997.
- Fontein, A. M. & Pescher-ter Meer, A.: *Nederlandse grammatica voor anderstaligen*. Utrecht, Nederlands Centrum Buitenlanders 1993.
- Ford, C. E.: Dialogic aspects of talk and writing: because on the interactive edited continuum. In: *Text* 14/4 (1994). p. 531-554.
- Pander Maat, H. & Sanders, T.: Nederlandse causale connectieven en het onderscheid tussen inhoudelijke en epistemische coherentie-relaties. In: *Leuvense Bijdragen* 84 (1995). p. 349-374.
- Pasch, R.: Weil mit Hauptsatz – Kuckucksei im Denn-Nest. In: *Deutsche Sprache* 25 (1997). p. 252-271.
- Stukker, N., Sanders, T. & Verhagen, A.: Waar een wil is, is geen wet. De categorisering van causale relaties binnen en tussen zinnen. In: *Gramma/TTT* 7 (1999). p. 66-86.
- Verhagen, A.: *Handout voor de correctie van vraag 6 op de Taalkunde-olympiade in Leiden op 3 februari 2001*